
УДК 82.09:82.161.2

Дорогою повернення
(*Монографія Павла Зайцева «Життя Тараса Шевченка»*
в реценції Юрія Бойка-Блохина)

Оксана Єременко,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Автор статті окреслює віхи життєтворчості еміграційних шевченкознавців Ю. Бойка-Блохина і П. Зайцева, які тривалий час жили і працювали в Мюнхені (Німеччина); з'ясовує, яким постає у критичній реценції літературознавця Ю. Бойка-Блохина біографічне дослідження „Життя Тараса Шевченка” П. Зайцева.

Ключові слова: еміграційне шевченкознавство, науковець, політик, біографічний „дослід”, шевченкознавчі праці.

Життєві шляхи Тараса-засланця й емігрантів-шевченкознавців Ю. Бойка-Блохина і П. Зайцева, які вимушені були покинути рідну Україну, дивним чином переплелися. На думку спадають Шевченкові рядки:

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися,
На чужину з України
Брати розійшлися [9, 16].

Мета статті – окреслити віхи життя еміграційних шевченкознавців та розглянути основні положення рецензії Ю. Бойка-Блохина на біографічне дослідження «Життя Тараса Шевченка» П. Зайцева.

Частина 1

**«Життя науковця з політичними пригодами»
(штрихи до біографії Юрія Бойка-Блохина)**

У березні минуло 105 літ від дня народження відомого українського літературознавця, політика, теоре-

тика й ідеолога ОУН, дійсного члена Української Вільної Академії Наук та Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, автора багатьох фундаментальних праць, бібліографія яких сягає близько ста сторінок, Юрія Блохина (псевдонім Бойко). У силу складних історико-політичних обставин він опинився в еміграції, однак усе життя самовіддано працював во благо України, тому в автобіографічній статті «На порозі восьмого десятиліття років», оглядаючи пройдений життєвий шлях, мав право услід за Шевченковим рядком – «у нас нема зерна неправди за собою» [9, 261], – потвердити: «... не відчуваю неправди за собою» [1, 10].

Де ж бере витоки його безмежна віра й беззастережна любов до ріднокраю? Чому, майже шістьдесят років перебуваючи на чужині, незважаючи на те, що його праці замовчувалися, піддавалися переважно несправедливій критиці в Україні, він так самозречено ніс у серці її образ?

Щоб відповісти на ці запитання, думаю, варто хоча б коротко оглянути його подвижницький життєвий шлях. Юрій народився 1909 року в Миколаєві, де його батько, колишній селянин із Полтавщини, працював на кораблебудівному заводі. Дитинство минало під знаком Шевченкового «Кобзаря», творів Б. Грінченка, «Історії України» Аркаса, оповідань А. Кашенка, які у батьківській хатині були на почесному місці. Завжди вражала ікона/картина Юрія Переможця, яку беріг до останніх днів життя, яку з трепетом зберігає і його вдова пані Дарина Блохин. Через десятиліття Ю. Блохин згадуватиме: «... символ Юрія в майбутньому допомагав мені не залишати поля бою із символічним змієм, що втілювався завжди в реальну статуру російського імперіалізму. Символ Юрія, є, отже, містичне зернятко, в яке глибоко вірю і яке вселяє віру в перемогу правди» [8, 149].

Захоплення літературою й історичними працями М. Костомарова, М. Грушевського, літописами Величка і Самовидця привело юнака до Миколаївського ІНО, де за рік подолав двокурсну програму і встиг отримати «ярлик націоналіста». Змушений був перейти до Одеського університету, де й накрила хвиля репресій: звинувачення у приналежності до СВУ, півроку ув'язнення, хоча університетську освіту все ж дали змогу скінчити.

Учителювання, вступ до аспірантури Інституту літератури, де протягом 1932—1935 років тривала виснажлива, але радісна праця над автографами Т. Шевченка, виданням його творів. Зацікавлення життєтворчістю великого українця згодом переросте у ґрунтовні наукові дослідження.

За «старі» гріхи Ю. Блохина було звільнено з роботи, гоніння продовжувались. Під час Другої світової війни він завідував відділом літератури, науки й мистецтва в харківській газеті «Нова Україна».

З 1944 року постійним місцем його проживання став Мюнхен, який жартома називають «столицею Баварії й українських письменників» [8, 157], адже тут побували славіст, літературознавець, культуролог і філософ Д. Чижевський; скульптор Г. Круг; художник, графік, поет і перекладач-поліглот С. Гординський та інші. У Мюнхені 1945 року було відновлено перенесений із Праги УВУ, де професор Ю. Бойко-Блохин тривалий час був деканом і ректором. Прийнявши УВУ в нелегкий повоєнний час, з напівпорожньою казною, він виявив неабияку мобільність і креативність, доклавши чимало зусиль і здоров'я, аби знайти вихід із кризи. Як зазначає Д. Блохин, він їде за океан і півроку в різних університетах і громадських місцях читає лекції. А зібравши чималу суму – біля 14 000 доларів, передав її в касу УВУ [3, 643]. Будучи ректором, він зумів переконати тодішнього міністра відділу опіки втікачів у необхідності фінансової підтримки УВУ, на що згодом було виділено 80 тис. німецьких марок. Плідно трудився професор і в мюнхенському Людвіг-Максиміліанс-Університеті, де теж торував шлях україністиці: читав німецьким студентам лекції з історії слов'янських, зокрема української, літератур, виступав на багатьох літературознавчих форумах; за шість десятиліть невтомної праці намагався осягнути/осмислити материкову й екзильну літературу; його українознавчі наукові дослідження перекладені німецькою, англійською, французькою, італійською, російською мовами.

Життєвий і творчий шлях митця був тернистим, сповненим ризиків і перемог, невдач і злетів, друзів і недругів... Оглядаючи перейдений шлях, Ю. Бойко-Блохин згадував велеломний випадок із життя, що, на нашу думку, характеризує його як людину сміливу, чесну, вольову, яка звикла мати власну, часом «еретичну», точку зору і відстоювати її. У Дюссельдорфі 1979 р. відбувся інтернаціональний форум, де Ю. Бойко-Блохин виступив із доповіддю «Гете і українська література». Професор згадує: «Коли я вийшов на подіум, представники Академії наук СРСР залишили залю. Репрезентанти сателітних країн залишилися. Але коли я заговорив про «Фавста» Косинки, згадав про українську партизанку часів національної революції, сателітні учасники почали голосно хвилюватися. Я зробив павзу і стояв вичікуючи. Всім стало цікаво, що я робитиму. Я ж твердим і привітним голосом промовив: «Дорогі гості з комуністичного бльоку! Наша Німецька федеративна республіка є демократичною країною, у нас не вільно наукову доповідь переривати шумом, кому доповідь не до вподоби, той має право залишити залю». Запанувала мертва тиша, і я продовжував свій реферат. Що у мене діялося на душі, можете собі уявити: свердлила думка, як поставляться до мене мої німецькі колеги. Після моєї кінцевої фрази доповіді до мене підійшов організатор – професор, і подякував за цінний вклад у зміст конференції» [1, 9].

Коло його наукових інтересів цікаве й широке. У творчому доробку – літературознавчі праці про Марка

Вовчка, М. Драгоманова, С. Єфремова, О. Кониського, М. Коцюбинського, Лесю Українку... Про творчий метод І. Франка було написано кандидатську дисертацію, яку схвалив до захисту академік О. Білецький, але з відомих причин захист не відбувся, позаяк був призначений на осінь 1941 року.

Особливо яскраво представлено в чотиритомнику вибраного доробку подвижників українського національного відродження 20—30-х років минулого століття. Він сказав своє вагоме слово про Бориса Антоновича-Давидовича, Докію Гуменну, Оксану Лятуринську, Олега Ольжича, Валер'яна Підмогильного, Яра Славутича, Олену Телігу, Миколу Хвильового...

Та завжди в епіцентрі досліджень знаного літературознавця перебувала титанічна постать Т. Шевченка. З його розвідок «Шевченко і релігія», «Шевченко і Москва», «Фальсифікація Шевченка в УРСР», «Франко – дослідник творчості Шевченка», «Культ Шевченка і шевченкознавство», «Шевченкознавство 20-х років» можна було б укласти чималий том.

Частина 2

Колообіг життя почесного сумчанина Павла Зайцева

Земне життя кожної людини чомусь асоціюється з колом, що все ж має свою першу точку відліку, а потім нагадує у кого розмірену ходу, а у великих, як на мене, біг – з падіннями, перешкодами, втратами і перемогами. Звідси й колообіг...

Точкою відліку життєвого колообігу П. Зайцева, який належав до когорти тих літературознавців-ерудитів, котрі були винищені тоталітарним режимом або змушені були емігрувати, щоб вижити і працювати задля України за кордоном, стало м. Суми.

У метричних книгах Іллінської церкви нашого міста за 1886 р. є запис про його народження 10 вересня 1886 р. Обряд хрещення здійснено 26 вересня [6, 38]. Його батько Іван Арсенович Зайцев був помічником класних наставників Сумської Олександрівської гімназії, де згодом навчався син. Світогляд хлопця формувался під впливом сім'ї, глава якої вважалась одним зі «стовпів» тогочасного режиму, та радикального молодіжного середовища (гімназисти вивчали твори українських класиків, допомагали старшим розповсюджувати «метелики» – листівки нелояльного щодо царату змісту).

Знаменно, що 6 березня 2014 р. з ініціативи громадських організацій біля входу до Олександрівської гімназії, яку в 1904 р. закінчив майбутній професор-філолог, громадсько-культурний діяч, історик і політик П. Зайцев, було встановлено меморіальну дошку. Її автором стала молода сумська художниця Світлана Чернадчук, котра на тлі розгорнутої книги з автографами Т. Шевченка зобразила портрет П. Зайцева, а під ним напис: «У 1896—1904 рр. в Сумській Олександрівській гімназії навчався відомий український науковець, літературознавець, дослідник життя і творчості Т. Шевченка, уродженець міста Суми Павло Іванович Зайцев (1886—1965 рр.)». Так повернувся він до рідних Сум із далекої і важкої еміграції, з міста його вічного спочинку – Мюнхена...

А між Сумами – Мюнхеном можна умовно позначити більш чи менш тривалі «зупинки» в його життєвому колообігу: Петербург, що зустрів 19-річного юнака бурхливими революційними подіями 1905; тут він став студентом юридичного (1905—1909), а потім історико-філологічного факультетів університету, членом потужної української «Громади», до якої входили професор С. Єфремов, історики Д. Дорошенко та Д. Донцов, літератори О. Лотоцький та П. Стебницький, подружжя педагогів Русових; потім безнастанна праця у Києві, Косові, Варшаві, Берліні, Бломбергу.

У його особі вдало поєдналося кілька іпостасей. Талановитий педагог викладав грецьку, латинську, польську, українську, російську мови в середніх школах, українську літературу на нелегальних університетських курсах; згодом – педагогіку в Науково-педагогічній академії; очолював канцелярію Генерального секретаріату освіти та департамент загальних справ Міністерства освіти; протягом двадцяти літ працював у Варшавському університеті (1921—1939); був професором, деканом і протодеканом філософського факультету Українського Вільного Університету в Мюнхені.

Зайцев-політик активно брав участь у визвольних змаганнях українського народу, стояв біля витоків УНР: був керівником культурно-освітнього відділу Армії УНР, членом ради УНР в Тарнові, секретарем дипломатичної місії УНР у Варшаві; в період Другої світової війни перебував у таборах депортованих (ДП); входив до УНДС (Українського національно-державного союзу), потім став членом Української національної ради – світового об'єднання українських організацій за кордоном, головою котрого був теж сумчанин Борис Іваницький.

Видавець П. Зайцев плідно працював редактором видавництва «Друкар» і журналів «Книгар» та «Наше минуле», був секретарем комісії для видання творів Т. Шевченка, М. Драгоманова, В. Антоновича, І. Франка при УАН.

Але найбільше вабив Зайцева-науковця Шевченків космос. Ще в 1913—1916 рр. він розшукав та оприлюднив чимало невідомих Шевченкових автографів, листів, документів. У статті «Російські поеми Т. Г. Шевченка» (1913) вперше встановив точний текст поем «Слепая» і «Тризна»; через рік видав «Кобзар» – збірку поезій Т. Шевченка 1838—1842 рр. з додатком поеми «Мар'яна-черниця» в новій остаточній редакції, де подав тексти за «Кобзарем» 1860 р. з власноручними поправками поета.

У 1934—1939 рр. почав видання творів поета в 16 томах, однак до 1939 р. встигло вийти лише 13 томів. До першого з них мала ввійти і монографія П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка», але шлях її до читача був вельми непростим...

Частина 3 На перехресті долі

Вони були науковцями з долями політиків. Життєписи їхні дотичні. У вирі історико-політичних подій, аби вижити, вони змушені були покинути Україну, щоб нести її в серцях до останніх днів.

Імена обох повернулися в Україну з еміграції після довгого замовчування, на жаль, спізнено, а тіла знайшли вічний спокій на мюнхенській землі: Ю. Бойко-Блохин покоїться в родинному склепі (крипти) на кладовищі Вестфрідгоф, П. Зайцева похоронено на українському цвинтарі Вальдфрідгоф.

Господь дарував кожному з них довгий, хоч і сповнений тернами, земний шлях: Павло Іванович прожив 78 літ (1886—1965), Юрій Гаврилович (1909—2002) – 92 роки. Відведено немало, певно, для того, щоби встигли зробити якомога більше для пізнання добра, краси, істини, щоб їхні інтелектуальні надбання, що й зараз дихають розумом і совістю, хоча б через десятиліття, збагативши європейський культурний простір, повернулися на Батьківщину.

Прикметно і те, що доленосним етапом у житті обох митців став «мюнхенський» період: Ю. Бойко-Блохин прожив у Мюнхені майже 60 літ, П. Зайцев знайшов прихисток у Німеччині з 1941 року, а в столиці Баварії проживав з 1958 року. Працелюбні, вперті у досягненні цілей, із загостреним почуттям справедливості, вони зуміли реалізувати свій творчий потенціал на чужинському ґрунті.

Доля не раз випробовувала на міцність: 28 грудня 1948 року з англійської зони окупації Берліна було викрадено рідного брата сумчанина, журналіста Олександра Зайцева (під час окупації Сум – учасника Бандерівського підпілля під проводом С. Сапуна) та його дружину Віру. Невідомі в поліцейській формі зв'язали їх, загорнули в ковдри і винесли, залишивши за кілька метрів від радянської окупаційної зони. Коли прибула англійська військова поліція, було вже пізно...

Нині в Сумах меморіальна дошка нагадує землякам: «У цьому будинку в 1941—1942 роках діяв обласний підпільний Провід Організації Українських Націоналістів (революційної) на чолі з Семеном Сапуном, учасники якого загинули від рук німецьких окупантів у сумській в'язниці 20 лютого 1943 року». Вивершують напис слова: «Слава Україні! Героям слава!».

Життєві паралелі щедри: учительовання, політична діяльність, еміграція, професорство в УВУ, звинувачення в участі в СБУ, головування в НТШ... На еміграційний

період припадає їхня зріла літературознавча діяльність, що подивовує розмаїттям темарію. Обидва митці «прямували» від ідеології націоналізму до естетики, в якій теж передовсім вбачали й виокремлювали національне. Як слушно зазначив В. Мельник, Ю. Бойко-Блохин «через естетику художнього твору... повертається до простеження рис національного характеру, що є основними змістовими і формотворчими елементами естетики» [цит. за: 7,43]. П. Зайцев незадовго до смерті теж працював над літературознавчими розвідками «Етика і естетика Шевченка», «Коментарі до споминів про Шевченка його сучасників», «Творчість Шевченка», які залишились незакінченими.

Але щонайважливіше – їхні долі поєднав життєпис найвеличнішого з українців – Т. Шевченка.

Частина 4

Поєднані життєтворчістю Т. Шевченка

Люди багатогранного обдарування взаємопритягуються. Між літературознавцями Ю. Бойком-Блохином і П. Зайцевим завжди тривким залишався зв'язок, своєрідний «місточок» наукового взаєморозуміння і духовного взаємозбагачення – життєтворчість Т. Шевченка. З самого початку наукової діяльності, що розпочалася в Україні, і до кінця своїх днів у Німеччині вони відчували притягальну силу дивосвіту Т. Шевченка.

Двадцятип'ятирічним юнаком поглинула Ю. Бойка-Блохина робота над «Щоденником», рукописами і першодруками Т. Шевченка. У 1934 р. (до 120-річчя від дня народження) за редакцією і з передмовою молодого науковця вийшла невеличка книжечка – вибрані уривки із «Щоденника». У редакційній колегії «Кобзаря» 1935 р. прізвище Ю. Бойка-Блохина було згадане, але в першому академічному томі, на жаль, відсутнє. Про той період життя вчений розповідає: «До цієї праці я ставився, як до святощів. Лише подумати: я майже щодня тримав у руках власноручно Шевченком написані рядки. У шевченкознавство я швидко вгруз з головою. Працював часто ночами в інституті, і кожен Шевченків рядок поставав переді мною у супроводі історичних і біографічних коментарів, які самі собою укладалися в голову з усього знаного, і я приглядався до письма нашого національного пророка. По написаних літерах я вчитувався ще глибше в настрої Шевченка, бачив тремтіння його руки, ту рвучкість, з якою він виливав свої думки на папір, ... на кожному кроці в різних життєвих ситуаціях я говорив уже не власними словами, а рядками Шевченка, які самі напрошувались на язик» [цит. за: 1, 152].

За все життя було написано чимало шевченкознавчих праць... На порозі вісімдесятиліття літературознавець поставив собі запитання: «Чи можу похвалитися науковим щастям?» І сам на нього правдиво відповів: «Принаймні іноді. Я гордий з того, що моя розвідка «Т. Шевченко і західноєвропейська література» витримала 6 видань: 2 українською, 1 німецькою, 3 англійською. Значні витяги з цієї праці було використано в боротьбі за спорудження пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні» [1, 9-10].

По «зернятках» вибирав листи, спогади, автографи, документи Т. Шевченка і П. Зайцев, щоб дати читачам найповніший і найточніший (на той час) життєпис митця. Вершиною його наукового доробку стала монографія «Життя Т. Шевченка», що мала ввійти до першого тому унікального «Повного видання творів Т. Шевченка», яке видавав Український Науковий Інститут у Варшаві 1934-1939 рр. Однак із планованих

шістнадцяти томів світ побачили тринадцять, бо розпочалася Друга світова війна.

Доля книги П. Зайцева склалася незвичайно. Її було видруковано у Львові в той час, коли «золотого вересня» 1939 р. радянські війська ввійшли до міста. Незброшуровані аркуші книги «націоналіста», «петлюрівського емігранта» було конфісковано і знищено чекістами, хоча згодом ними неодноразово послугоувались радянські науковці, правда, без вказівки-посилання на автора. Випадково у друкарні Львівського наукового товариства імені Т. Шевченка зберігся авторський коректурний примірник, а кілька незброшурованих екземплярів опинилося на Заході. «Під час війни, – як зазначає М. Глобенко, – видати книжку не було змоги з огляду на німецьку цензуру. Після війни готувалося видання в Баварії, але плян не був реалізований, бо валютна реформа 1948 року раптово дуже ускладнила стан українських видавництв» [4, 5]. Лише у 1955 році заходами Наукового товариства імені Т. Шевченка в Європі й Північній Америці, синхронно у Нью-Йорку – Парижі – Мюнхені книгу було оприлюднено. Готуючи монографію до видання, стверджує автор передмови М. Глобенко, П. Зайцев «мав змогу наново переглянути свою розвідку, взявши до уваги публікації останніх років» [4, 5], отже, «дошліфовав»/допрацював текст, позаяк добре розумів, що в підрадянській Україні часом упереджено замовчували і фальшували факти з життєтворчості Т. Шевченка.

Звісно, що ґрунтовне, аргументоване дослідження П. Зайцева не могло не привернути увагу його колеги Ю. Бойка-Блохина, який відгукнувся на нього рецензією «Шевченко в новому світлі», авторитетно спростувавши «деякі несправедливі оцінки» критиків і слушно визнавши: «Серед біографій нашого великого поета матиме ця праця не менше значення, як колись монографічно-біографічні студії О. Кониського» [2, 74].

Рецензія Ю. Бойка-Блохина за обсягом невелика – всього 10 абзаців, що займають три з половиною сторінки. Однак вона містка за змістом, глибока, з виваженими резигнаціями автора, який не вдається до зайвої деталізації, а надає власне, рельєфно-випукле бачення концепції книги-дослідження. Виклад рецензії чітко впорядкований, структурований за строго продуманим планом, це своєрідний літературознавчий «густопис», де немає жодного зайвого рядка.

Тільки не зовсім компетентні рецензенти, котрі, як коректно зауважує Ю. Бойко-Блохин, «не зосереджені на шевченкознавчій проблематиці» [2, 74], дають монографії П. Зайцева жанрову дефініцію «біографічний роман». Очевидно, до цього спонукає їх кілька причин: відсутність точних посилань на список використаних джерел і белетристичність викладу. Однак варто нагадати, що бібліографія не збереглася в силу об'єктивних причин, «тої лихої долі, що її перетерпіла книга» [2, 74]. Перебуваючи в еміграції, автор просто не мав можливості відновити її, «а відновлення часткове, – як зазначає Ю. Бойко-Блохин, – принесло б небагато користи» [2, 74]. Жвавість та образність викладу, що є однією з визначальних рис праці П. Зайцева, досить часто переростає в белетристичність, зокрема в розділах, присвячених слідству над поетом 1847 року, а також частинах, в яких ідеться про смерть і поховання Т. Шевченка.

Досвідчений шевченкознавець-рецензент, називаючи монографію «дослідом», тобто дослідженням, схвалює проведену автором «дуже уперту й обережну працю вченого-біографа, який довгими роками збирав матеріяли цеглина за цеглиною» [2, 74], щоб врешті-решт книга постала «дбайливою мозаїкою того, що

зачерпнуте з першоджерел» [2, 74], щоб розпорошені факти, епізоди, спогади заяскрили життєвими барвами. Адже Ю. Бойко-Блохин із власного багатого досвіду науковця знав, як важливо і складно досягнути велич і геніальну простоту слова мистця.

Літературознавець вбачає заслугу побратима по перу в тому, що він зумів «творчо-науково синтезувати» [2, 75] праці попередників, сумлінно зібрав і використав мемуари (спогади О. Афанасьєва-Чужбинського, А. Козачковського, М. Костомарова, П. Куліша, братів Лазаревських та інших), уміло поєднав ці свідчення, біографічний фактаж із власним сприйняттям/осмисленням доробку Т. Шевченка. Рецензент, який глибоко проникає у психологію творчості, фіксує найбільш суттєвіше: автор «біографічно коментує поезії, розкриває їх глибинний фактичний і психологічний зміст» [2, 75].

Однак чіпким поглядом прискіпливого критика помічено й певні хиби, властиві біографічному дослідженню, зокрема, він справедливо зазначає, що іноді автор «потрапляє в полон тої фразеології» [2, 75], яка домінує у спогадах, листах, творах. Так, наприклад, у розділах, де розповідається про взаємини поета і княжни В. Репніної, прозаїк вдався до розлогих цитат із її повісті, але «не очистив усього цього від рясної романтичної луски, не відкинув те, що продиктовано тодішньою літературною манерою» [2, 75]. Рецензент перекоонує, що не варто безоглядно довірятися спогадам, а слід зважувати їх точність і правдивість. І тут Ю. Бойко-Блохин все ж має рацію. У монографії П. Зайцева читаємо: «У Переяславі протягом кількох днів народилася «Наймичка», також посланіє Шафарикові й повна прометейської революційності ода «Кавказ», у якій під враженням смерті друга, що йому «не за Україну, а за її ката довелось пролити кров добру, не чорну», вилив Шевченко всю свою ненависть до Росії, а гнобленим нею народом кинув клич «Борітеся – поборете!». Козачковський був свідком того, що Шевченко писав ці речі з надзвичайною легкістю – наче жартома: не тільки слухав при цьому розмови присутніх, а й сам брав у них участь» [5, 143]. Дійсно, важко припустити, що Т. Шевченко писав інвективу «Кавказ», не зосередившись, «не сконцентрувавшись цілковито на образах поеми, а слухаючи під час писання розмови і навіть беручи в них участь» [2, 75].

Рецензент ніби «мандрює» текстом біографічного дослідження П. Зайцева, гострим зором фіксуючи його «плюси» і «мінуси». Думка критика точна, неупереджена, висловлена лаконічно і зрозуміло. Він високо поціновує титанічну працю колеги, справедливо зазначаючи, що біограф зумів відшукати й подати на розсуд читача цікаві та малознані факти, наприклад, про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, участь Т. Шевченка в Аральській експедиції. Але водночас він толерантно і виважено висловлює власні сумніви стосовно окремих положень рецензованої книги, в яких «хотілось би більшої повноти і презиції» [2, 76]. Це стосується передовсім зв'язків поета з українською петербурзькою громадою; потребували б «дальшої перевірки щирість відносин Шевченка з російськими

петербурзькими колами того часу» [2, 76]. Тут же звучить лаконічна заувага про те, що «коректа не досить досконала» [2, 76].

Важливо, що Т. Шевченко постає із дослідження простою людиною, з усіма її чеснотами і вадами, адже авторові вдалося показати його любов до дітей, до тварин, дружбу з кріпаками, життєву непрактичність, тобто зобразити «живого Шевченка серед живого оточення» [2, 76]. П. Зайцев, на думку критика, «залишає... читача на півдорозі» [2, 77], не нав'язує власного розуміння темарію і проблематики шевченківського доробку. На перспективу читацького доосмислення залишає він читача, не спинившись «ні на еволюції філософських поглядів поета, ні на стильовому розвитку його творчості, ні на змінах у релігійних поглядах поета, ні на зростанні глибини його підходу до соціальної проблематики» [2, 77]. Так делікатно вдумливий критик вказує на перспективи подальших літературознавчих досліджень, залишаючи поле для майбутніх наукових дискусій. П. Зайцев змушує переосмислювати життєтворчість мистця, досягати глибинні пласти його художнього доробку, спираючись на дбайливо зібраний і систематизований ним благодатний матеріал.

Адже, як підкреслює Ю. Бойко-Блохин, «не можна і недоцільно одною книжкою обхопити неохопне» [2, 77]. Бо Шевченків Всесвіт незглибинний і досі не пізнаний, вабливий не лише для українців, а й для світової спільноти. І нині, всупереч прикінцевим рядкам Шевченкової поезії, написаної в казематі, «Не вертаються три брати, / По світу блукають, / А три шляхи широкії / Терном заростають» [9, 16], – хочеться вірити, що вони – усі втрьох – ідуть дорогою повернення в Україну.

Література

1. Бойко-Блохин Ю. На порозі восьмого десятка років / Юрій Бойко-Блохин // Вибрані праці. Українознавство діаспори. – К.: «Медикон», 1992. – С. 6–10.
2. Бойко-Блохин Ю. Шевченко в новому світлі / Юрій Бойко-Блохин // Вибрані праці. Українознавство діаспори. – К.: «Медикон», 1992. – С. 74–77.
3. Блохин Д. Україна – Німеччина: торговельні, політичні, науково-культурні та релігійні зв'язки / Д. Блохин // Україністика в Європі. Німеччина і Україна. Зб. наук. праць за матеріалами IV Міжнародного наукового конгресу в Мюнхені (19–22 квітня 2013). – Т. VI. – Мюнхен – Тернопіль, 2013. – С. 593–690.
4. Глобенко М. Передмова / М. Глобенко // Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 456 с.
5. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 456 с.
6. Іванущенко Г. Дослідник шевченкової правди / Г. М. Іванущенко. // Сумський історико-архівний журнал. – 2007. – № II—III. – С. 38–44.
7. Олійник О. До 90-річчя Ю. Бойко-Блохина / Оксана Олійник // Слово і Час. – 1999. – № 3. – С. 41–43.
8. Тетерина-Блохин Д. Нестор у ролі Юрія Переможця. Пам'яті Юрія Бойка-Блохина / Дарина Тетерин-Блохин // Березіль. – 2004. – № 12. – С. 148–160.
9. Шевченко Т. Повне збір. тв.: у 12 т. / [редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін.] / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001. – . – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.

Yeremenko Oksana. Coming Back (the reception of Pavlo Zaitsev's monograph "The Life of Taras Shevchenko" by Yurii Boiko-Blokhin). Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. The author outlines the main aspects of research carried out by Yu. Boiko and P. Zaitsev, expatriate Taras Shevchenko experts, who lived and worked in Munich (Germany) for a long time. The focus is laid on the critical reception of the biography research "The Life of Taras Shevchenko" written by P. Zaitsev by Yu. Boiko-Blokhin.

Key-words: expatriate Shevchenko Studies, a scholar, a politician, biography studies, works on Taras Shevchenko.